

Култура у трансформацији

Зборник
Етнографског института САНУ
23

ISBN 978-86-7587-042-5

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

Collection of Papers, Volume 23

Culture in Transformation

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elefterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and
associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at VII meeting of the
Department of Social Sciences SASA, on September 11, 2007.

BELGRADE 2007

ISBN 978-86-7587-042-5

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Зборник 23

Култура у трансформацији

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хајден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 11. септембра 2007. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2007

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод:
Јелена Чворовић

Коректори:
Марија Ђокић
Биљана Миленковић-Вуковић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке Републике Србије

Радови у овом Зборнику резултат су рада на пројектима:

Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформације (бр. 1868), *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција* (бр. 2157), *Србија између традиционализма и модернизације – етнoлошка и антрополошка проучавања културних процеса* (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији* (бр. 147021) и *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), које у целини финансира МН РС.

Садржај Summary

Мирослава Малешевић, <i>Културни обрасци у обликовању женског идентитета. Проблем одрастања основношколци у Београду</i>	7
Miroslava Malešević, <i>Shaping female identity: cultural patterns and the problems of coming of age among girls in elementary school</i>	20
Александра Павићевић, <i>Живот савремене сеоске омладине – на примеру села Дубона код Младеновца</i>	21
Aleksandra Pavićević, <i>Contemporary Rural Youth: Life in the Village Dubona Near Mladenovac</i>	34
Сања Златановић, <i>Свадба и конструисање идентитета</i>	35
Sanja Zlatanović, <i>Wedding and Identity Construction</i>	46
Јадранка Ђорђевић, <i>Ко кога наслеђује? – врањски крај у другој половини двадесетог века</i>	47
Jadranka Đorđević, <i>Who Inherits Whom in the 2nd Half of the 20th Century in the Vranje Area?</i>	61
Љиљана Гавриловић, <i>Живот у новој средини: балканска избегличка прича</i>	63
Ljiljana Gavrilović, <i>Life in new environment: the Balkans refugee' story</i>	92
Мирослава Лукић-Крстановић, <i>Методе и извори истраживања етничности: Срби у Батањи</i>	93
Miroslava Lukić-Krstanović, <i>Methodology and Sources put Forward to Explore Ethnicity: the Serbs in Battony</i>	101
Младена Прелић, <i>Етнички идентитет Срба у Мађарској: резултати истраживања</i>	103
Mladena Prelić, <i>Ethnic Identity of the Serbs in Hungary: Research Results</i>	117
Мирјана Павловић, <i>Асимилација и мањинске организације Срба у Темишвару у историјском дискурсу</i>	119
Mirjana Pavlović, <i>Assimilation and Serbian minority organization in Timisoara: a historical discourse</i>	134
Мирјана Павловић, <i>Међунационални односи: Срби у Батањи</i>	135
Mirjana Pavlović, <i>International Relations: Serbs in Battonya</i>	150
Јелена Ћворовић, <i>Caste behaviors among Gypsies in Serbia</i>	151
Јелена Чворовић, <i>Кастинско понашање Рома у Србији</i>	168

Мирослава Лукић-Крстановић, <i>Спектакли XX века: политичке арене и културне сцене у Србији</i>	169
Miroslava Lukić-Krstanović, <i>20th century spectacles: political arenas and cultural scenes in Serbia</i>	188
Ивица Тодоровић, <i>Резултати истраживања обреда литија - допунски осврт</i>	189
Ivica Todorović, <i>Religious Processions: Additional Results</i>	213
Милина Ивановић-Баришић, <i>Промене у годишњим обичајима у подавалским селима</i>	215
Milina Ivanović-Barišić, <i>Changes in Annual Customs in the Villages Underneath the Avala Mountain</i>	235

Мирјана Павловић

Асимилација и мањинске организације Срба у Темишвару у историјском дискурсу*

Након приказа мањинских институција различитог типа у прошлости и данас, у раду се анализира њихова улога у борби против асимилације и у очувању националног идентитета и културне баштине Срба у Темишвару. Поред тога, разматра се и њихов допринос формирању специфичне мањинске културе Срба у Темишвару, као и њеној афирмацији у ширем друштву и у матици.

Мањинске организације, као што је познато, представљају један од најважнијих фактора очувања етничности заједница у дијаспори. Након прегледа оснивања и развоја широке мреже мањинских организација, као средишта друштвеног живота Срба у Темишвару, у раду се анализира њихова улога у изградњи и очувању националног идентитета, али и у борби против различитих облика асимилације (исламизација, германизација, мађаризација, румунизација) којима је српска заједница била изложена током вишевековног живота у дијаспори.

Кључне речи:

мањинске
организације,
култура, национални
идентитет

Основу за анализу представљају подаци прикупљени теренским истраживањима у току 2002. и 2003. године, а затим, после мањег прекида, и током 2006. године. Истраживања су се одвијала на основу сарадње између Српске академије наука и уметности и Румунске академије наука. Примењена је комбинована метода анкете, интервјуа, слободног разговора и посматрања с учествовањем. Спроведене су две анкете. Прва, анонимна, обухватила је 12 ученика Српске гимназије *Доситеј Обрадовић*, а друга – 14 припадника

* Текст је резултат истраживања на пројектима: *Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформације* (бр. 1868) и *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр.147023), које у целини финансира Министарство науке РС.

српске заједнице у Темишвару, различитог пола, старости и нивоа образовања. Према детаљном упитнику, интервјуисано је око 40 особа различитих генерација. Слободан разговор вођен је са виђењим припадницима српских мањинских организација, као и са њиховим представницима у државним и градским органима власти. Осим тога, коришћени су и подаци из литературе, као и из штампе на српском језику.

* * *

Током вишевековне историје српске заједнице у Темишвару могуће је уочити неколико периода који се разликују по друштвено-политичким и културним карактеристикама: период турске и аустријске владавине, припајање града угарским жупанијама, улазак Баната и Темишвара у румунску државу, социјалистички период после Другог светског рата. Након пада социјализма у Румунији, односно сламања Чаушескуове диктатуре, чије је револуционарно свргавање и започело у овом граду 1989. године, румунско друштво се налазило у периоду свеобухватне економске и друштвено-политичке транзиције све до 2007. године, када је Румунија примљена у Европску заједницу.

Срби у Темишвару су данас етничка/национална заједница мањинског типа, која – према резултатима последњег пописа становништва из 2002. године – обухвата само 2,0% укупног становништва града.¹ Иако већ увелико захваћени асимилацијом и депопулацијом, Срби у Темишвару имају богат вишевековни институционални живот, у току којег су основали и развили широку мрежу организација различитог типа – од религиозних и просветних, преко добротворних и политичких, до културних и спортских, као и савремену, добро организовану заједницу, веома активну на свим нивоима у оквиру мултикултурне средине града и земље.

* * *

Први подаци о Србима у Темишвару сежу у време угарског краља Матије Корвина, који је 1443. године, због обнове тврђаве, али и због борбе против Турака, населио већи број румунских и неколико српских породица на пољани *Ulici*, која касније израста у Велику Паланку.² Досељавање се затим, са различитим интензитетом и у таласима, наставило у наредним вековима, па већина Срба, данашњих становника града, води порекло од исељеника који су из Србије бежали пред најездом Турака, у дугом периоду од 15 до 19. века.

¹ Љубомир Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 2005, 30.

² Virgil Popovic, *Ortodoxismul și biserica națională românească din Timișoara*, Timișoara 1933, 22.

Колико је Срба живело у Темишвару пре турског освајања, тешко је рећи, али их вероватно није било много. Ипак, претпоставља се да је у граду постојала православна црква, коју неки истраживачи сматрају српском, а други – румунском.³

* * *

Већ у турском Темишвару (1552-1716), Срби се формирају као посебна заједница, релативно добро интегрисана у економски и социјални живот града. О њиховој друштвеној и економској структури сведочи Пећки катастиг – запис пећких калуђера, који су у граду боравили 1660. и 1666. године прикупљајући милостињу. У то време Срби су били сељаци, војници – мартолози и занатлије, а како је у граду постојала сегрегација на верској основи, насељавали су посебне делове града – *мартолошки крај*, што неки историчари тумаче као *српски*,⁴ и имали су, са осталим немуслиманима (Цинцари, Грци, Јермени и Јевреји), одвојену трговачку четврт – *хришћанска чаршија*.⁵

Поред цркве, вероватно из предтурског периода, која се касније везује за Саборну цркву,⁶ у граду је 1608. године установљено Седиште **епархије** Српске православне цркве за подручје Баната.⁷ Епархија је представљала центар верског живота који се све више развијао, а поред Срба, окупљала је и друге православце (Румуни, Јермени, Цинцари и др). Тако се већ 1629. године, при канонској визитацији пећког патријарха Пајсија у граду, помиње више свештеника.⁸ Истовремено, по неким подацима, православци су имали и посебан комунални **магистрат**, са градоначелником на челу, којем се Турци нису супротстављали сматрајући га организацијом православне вере.⁹ Осим тога, још у 17. веку, у Темишвару су основане и прве **школе**, али се о њима мало зна. Тако се у једном извору наводи да је прва школа почела са радом 1608. године,¹⁰ а у другом – 1606. године.¹¹ На крају, претпоставља се да су у

³ Исто, 23.

⁴ Душан Ј. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века – историја насеља и становништва*, САНУ, Посебна издања књ. ССXXXII, Београд 1955, 199.

⁵ Љубомир Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Матица српска, Нови Сад 1997, 89.

⁶ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији: преглед Православне српске епархије темишварске*, Православна српска епархија темишварска, САНУ и Прометеј, Темишвар – Београд – Нови Сад 1995, 152.

⁷ Љ. Церовић, *Срби у Румунији...*, 90.

⁸ Д. Ј. Поповић, *Срби у Банату...*, 199.

⁹ V. Popovic, *Ortodoxismul și biserica...*, 24.

¹⁰ Љ. Церовић, *н. д.*, 90.

¹¹ Мирослав Тимотијевић, *Црква светог Георгија у Темишвару*, Матица српска, Нови Сад 1996, 19.

турско време Срби у граду имали и своје **струковне организације**, јер се у Катастигу помињу вође еснафа са српским именима.¹²

* * *

Одласком Турака (1717) и успостављањем хабзбуршке владавине, Темишвар доживљава велики економски и друштвени процват. Истовремено, Срби у граду се развијају у снажну заједницу, добро интегрисану у шире друштво, али с потпуно очуваном свешћу о својој посебности у етничком, културном и политичком смислу, што се испољило и у оснивању националних организација различитог типа, чији је највећи број установљен током 18. века и у првој половини 19. века, управо када је српска заједница и била најјача. Тако је у аустријском Темишвару ударен темељ институционалном и друштвеном животу српске заједнице у граду.

По ослобођењу од Турака, готово једини становници Темишвара били су Срби, који су 1730. године основали свој **магистрат**. На варошком печату је писало „*Sigillum gentis Rascianorum greasī ritus*“, а у средини се налазила икона светог Георгија, заштитника града.¹³ Како је убрзо потом основан и Немачки магистрат, градска управа је све до пред крај 18. века била раздвојена на Немачки магистрат, надлежан унутар градских зидина, и Рацки магистрат – у предграђима. Магистрати су 1780. године спојени у јединствену општину, али су Срби у њој имали половину чланова.¹⁴

У 18. веку, као и у претходном периоду, национална припадност је била под снажним верским утицајем, а код Срба, је црква представљала водећу снагу, не само у верском него и у културном и политичком погледу.¹⁵ У то време, Срби у Темишвару оформили су три **црквене општине**, које су све до наших дана представљале центре њиховог верског, културног и друштвеног живота.

Већ помињана црква у граду изгорела је под неразјашњеним околностима, приликом паљења вароши због епидемије куге 1737. године,¹⁶

¹² С. Матић, *Опис катастига*, Гласник Историјског друштва књ. IV, св. 2, Нови Сад 1931, 208-209 и исти, *Катастиг пећки из 1660-1666*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду књ. V, св. 1, Нови Сад 1932, 76-77.

¹³ Слободан Костић, *Барјак српског магистрата вароши Темишвара из 1782*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду књ. IV Нови Сад 1931, 476.

¹⁴ Миодраг Милин, *Вековима заједно*, Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар 1995, 51.

¹⁵ Ј. Ђорђевић, *Доситеј као социолог*, Летопис Матице српске 354, 317-318.

¹⁶ Р. Грујић, *Из писма Николе Димитријевића, епископа темишварског 1737, 1738 и 1739*, Ситни прилози, Гласник Историјског друштва у Новом Саду књ. III, св. 3, Нови Сад 1930, 470-471.

па наредних десетак година Срби у граду нису имали своју цркву.¹⁷ Данашњи катедрални храм *Вазнесења Господњег* саграђен је 1745-1748. године.¹⁸

У новијој литератури се наводи да је још почетком 17. века, у једном од предграђа, Великој или Малој Паланци, постојао и парохијски храм посвећен Светом великомученику Георгију, јер је лик тог светитеља, као што је наведено, био на печату српског магистрата.¹⁹ Ако је заиста и постојао, Турци су га уништили при повлачењу из града.²⁰ Најстарија писана потврда о њему јесте, до данас сачувани, Матични протокол крштених, венчаних и умрлих, заведен јануара 1727. године при цркви *Светога Георгија*,²¹ па се претпоставља да је храм завршен најкасније 1726. године, те и да је – попут осталих српских богомоља у Банату тога доба – представљао скромну грађевину од дрвета или черпића, покривену шиндром.²² Осим тога, после спаљивања цркве у граду, посећивали су га становници града, као једину православну богомољу у Темишвару, а у њему је служио и темишварски владика.²³ Данашња црква у Фабрици изграђена је између 1746. и 1755. године.²⁴

Почетак живота треће, мехалске црквене општине представља завођење тзв. црквених матица 1744. године, али није познато да ли је тада постојала црква.²⁵ Данашњи храм *Пренос моштију светог Николе* зидан је од 1786 до 1793. године.²⁶

Посебан период у српској цркви у Румунији представља издвајање Румуна из Карловачке митрополије 1864. године,²⁷ а на основу Патента о верској толеранцији који је издао Јосиф II, што је имало огроман утицај и на живот православних општина у Темишвару. После низа проблема, па и судских спорова, Срби су успели да задрже све три парохије у граду.

Темишвар је у осамнаестом веку био један од најзначајнијих школских центара Хабзбуршке монархије. Непосредно по ослобођењу од

¹⁷ С. Бугарски, *Српско православље у Румунији ...*, 152.

¹⁸ С. Б. С, *Православна српска саборна црква у Темишвару (Граду) 1748-1998*, Православна српска црквена општина при саборној цркви храма *Вазнесења Господњег* у Темишвару (Граду). Темишвар 1998, 2.

¹⁹ М. Тимотијевић, *Црква светог Георгија у Темишвару...*, 33.

²⁰ Исто, 34.

²¹ С. Бугарски, н. д., 160.

²² М. Тимотијевић, н. д., 35.

²³ Слободан Костић, *Гробови епископа и грађана темишварских у Православном српском саборном храму темишварском 1757-1838*, Темишвар 1938, 8.

²⁴ М. Тимотијевић, н. д., 35.

²⁵ С. Бугарски, н. д., 158.

²⁶ Слободан Костић, *Звона православне српске цркве у Темишвару-Мехали*, Темишвар 1924, 3.

²⁷ Љ. Церовић, н. д., 154.

Турака, у граду је основана православна клерикална школа, а у оквиру три црквене општине радиле су српске православне вероисповедне школе, па је, на пример, 1757. године школу у граду похађало 16 ученика, у Мехали – 46, а у Фабрици су постојала два одељења са 68 ученика.²⁸ Осим тога, у доба просвећености – немачког Aufklärung-а и аустријског јозефинизма, улагани су многобројни напори да се оснује виша национална, „илирска“ школа за едукацију наставника, свештеника и државних чиновника. Међутим, иако је оснивање православне клерикалне семинарије о трошку аустријске власти одобрио 1785. године Јосиф II, она није основана у Темишвару – „центру илирске и влашке нације“, већ нешто касније – у Новом Саду.²⁹

С оснаживањем српског трговачког слоја, у Темишвару је 1773. године основана и Рацко-грчка **трговачка компанија**, која је практично држала увозно-извозну трговину Баната, а имала је и неке културне повластице.³⁰

* * *

После припајања Баната угарским жупанијама 1780. године, Темишвар се изборио за статус слободног краљевског града 1782. године, што је представљало извесну брану отвореној мађаризацији, која је све више узимала маха.³¹ Супротстављајући јој се, српски народни покрет проглашава 1848. године Војводство Србије и Тамишког Баната, са седиштем у Темишвару, али ту творевину бечки двор укида 1860. године, мада ни до тада она није много поштована.³² Тако, тек након аустријско-мађарске нагодбе из 1867. године, Темишвар потпада под мађарску административну власт, иако остаје у територијалном саставу Аустроугарске, па се и процес мађаризације убрзано одвија и траје све до почетка Првог светског рата.³³

Како је црква средином 19. века била темељ националне свести Срба у Темишвару, делатност српских парохија у граду све више се шири, па се у њиховом окриљу или под њиховим патронатом, поред школа, развијају и

²⁸ М. Огњановић, *Стање српских православних народних школа у појединим местима 1716-1793*, ГПСКБ III, 1959, 236.

²⁹ Никола Гавриловић, *Значај Темишвара за српско-румунску културну сарадњу у 18. веку*, Срби и Румуни, Српско-румунске везе кроз векове, Завод за уџбенике и наставна средства и Прометеј, Београд и Нови Сад 1997, 412-413.

³⁰ Васиљ Поповић, *Привилегије Марије Терезије темишварској Рацко-грчкој трговачкој компанији из 1773*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду књ. IV, бр 1, Нови Сад 1931, 116.

³¹ Љ. Церовић, *н. д.*, 91.

³² Исто, 234.

³³ Момир Стојковић, *Српска национална мањина у Румунији*, Сеобе Срба некад и сад, Институт за међународну политику и привреду и Матица Срба и исељеника Србије, Београд 1990, 235.

бројне организације које задовољавају различите потребе Срба у Темишвару – од културно-просветних до идеолошко – политичких. Временом, нека од тих друштава се осамостаљују, али тиме не престају брига и материјална помоћ црквених општина за њихов развој. Поред тога што су биле средишта друштвеног живота и очувања културне баштине, српске организације у мађарском Темишвару прерастају у центре развоја националне свести и борбе против мађаризације.

Већ почетком века, фабричка црквена општина почиње да издваја средства за куповину књига и периодике, формирајући тако библиотеку из које се постепено развило **јавно читалаштво** – као одраз романтичарских национално-просветитељских схватања тога времена. Библиотека *Дружества љубитеља литературе у Фабрици* отворена је 1828. године, мада је јавно деловање отпочело много касније, 1851. године.³⁴ Делатност фабричког читалаштва обухватала је и издаваштво, које је покренуто крајем века објављивањем *Темишварског календара* за 1854. годину. Након тога изашла су још само четири броја.³⁵

У другој половини 19. века, у оквиру парохија настају и **певачка друштва**, али најпре као црквени хорови. Најстарији сачувани подаци о хорском певању у Темишвару потичу из 1836. године, када је *Градско обшчество* решило да уведе „хармоническо пјеније“ на богослужењима, па је ангажовало Александра Нусера, „учитеља црквеног музичког пјенија“, да окупи десетак ученика средњих школа који су вежбали у „соби пјенија“, у Обштественом дому.³⁶ Нешто касније, и црквено-општински одбор цркве у Фабрици уводи хорско појање, у почетку само приликом великих празника, али је од 1862. године при цркви постојао и стални хор – *Дружество Хоралног Пенија*.³⁷ У темишварском предграђу Мехала, крајем 19. века деловао је мешовити хор који је појао и у цркви,³⁸ а 1905. године основано је *Ђачко црквено певачко друштво*, чији су чланови били средњошколци.³⁹

У српској заједници, која је у то време била најјача, развија се друштвени живот, приређују се балови, приредбе, забаве, посела, па се јавља и потреба за **световним хорovima**.

Српска певачка дружина, први световни хор Срба у Темишвару, свој рад започиње 1867. године.⁴⁰ Први јавни наступ хора забележила је и

³⁴ М. Тимотијевић, *н. д.*, 23.

³⁵ Исто, 23.

³⁶ Љубомир Степанов, *Младост жубори, срцу говори*, Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар 1994, 12-17.

³⁷ М. Тимотијевић, *н. д.*, 25.

³⁸ Љубомир Степанов, *Српски државни ансамбл песама и игара у Темишвару*, Темишвар 2002, 10.

³⁹ Љ. Степанов, *Младост ...*, 36.

⁴⁰ Тимотијевић, *н. д.*, 26- 27.

темишварска штампа: „Српска беседа коју је организовала темишварска омладина средином фебруара месеца 1868. године била је пријатна, искрена, добро посећена и успешна“.⁴¹ Хор је имао печат са урезаним гулама у средини, који се и данас чува у ризници фабричке цркве, потом статут „Устав српске певачке дружине темишварске“, заставу на којој је био извезен мото друштва („Српска нам је песма што нам зору буди, што нам крај свих зала надом пуни груди. У срет бољих дана што нам време крије, свагда заман песма као српска није.“), као и обавезу да недељом, а посебно на јутрењу о Ускрсу, пева и у фабричком храму, иако је, као што је већ наведено, постојао посебан црквени хор.⁴²

Певачко друштво је неговало разноврстан репертоар, од песама са националним обележјем до класичне музике, од народних игара (српских и осталих народности Темишвара) до салонских плесова. Поред тога, било је организатор, или је учествовало на бројеним концертима, забавама, баловима, игранкама, беседама и излетима. Гостовало је на слетовима других певачких друштава у граду и држави, као и изван граница Румуније.⁴³ На позивницима за прославу 25. годишњице било је истакнуто да је Друштво од оснивања неговало српску народну и црквену песму, „у тој племенитој цели да тиме буди народну свест и уз очување српске народне особине негује и распростире у народу српском патриотско и религиозно чувство“.⁴⁴

Како су спорови и суревњивост међу водећим личностима Срба у Темишвару посебно били изражени између чланова Српске певачке дружине и Фабричког црквеног хора, 1905. године јавила се иницијатива за њиховим спајањем, што је и остварено фебруара 1906. године.⁴⁵

По угледу на Српску певачку дружину, омладина темишварског предграђа Мехала оснива маја 1903. године своје певачко друштво *Зора*. Хор је имао статут, а од прославе 25. годишњице деловања – и заставу, израђену такође по узору на фабричко певачко друштво. Поред јавних забава, хор је приређивао и позоришне представе, а успостављао је и блиску сарадњу са осталим темишварским друштвима.⁴⁶

Средином 19. века, међу Србима у Темишвару јављају се и покушаји оснивања **писаних медија** на матерњем језику. Како је за време Српске Војводине Темишвар био цивилно и војно средиште, царске власти су у њему издавале *Земаљско-законски и правитељствени лист за Србску Војводину и*

⁴¹ *Temesnjarer Zeitung*, 40/18.02.1868, Документарни фонд, Тимишка жупанијска библиотека, према Љ. Степанов, *Младост жубори...*, 21.

⁴² М. Тимотијевић, *н. д.*, 26.

⁴³ Љ. Степанов, *Младост жубори...*, 24.

⁴⁴ Исто, 24.

⁴⁵ Исто, 30.

⁴⁶ Исто, 35.

Тимишки Банат, као службено гласило на мађарском и српском језику.⁴⁷ Прве новине на српском језику биле су *Световид*, Александра Андрића, из 1852. године, али исте године пренете су у Беч, па затим у Београд.⁴⁸ Исто тако, краткотрајни су били и остали покушаји издавања новина у 19. веку, као и почетком 20. века.

Прва **добротворна**, а уједно и **женска** институција јавља се у српској заједници у Темишвару већ 1900. године. *Темишварска добротворна задруга источно православна Српкиња* организовала је различите манифестације и прикупљала средства за помоћ сиромашнима и болеснима, а пре свега – деци. Осим тога, међу њеним циљевима било је и очување културне традиције и стварање услова за образовање, па је она помагала и активности других српских организација у граду.⁴⁹ Својим упорним добротворним радом оставила је упечатљив траг, па је и данас врло често помињу старији припадници заједнице.

* * *

По избијању Првог светског рата, већина српских организација у Темишвару прекида свој рад, а неке бивају и забрањене. Поред цркава и школа, 1918. године јавља се прва **омладинска организација** Срба у Темишвару – *Коло младих Срба*. Друштво је имало аматерско позориште и културну трибину.⁵⁰

После Првог светског рата долази до поделе Баната, па његов већи део, заједно са Темишваром, улази у састав Краљевине Румуније. Како је Румунија успостављена као национална, унитарна држава, друштвена ситуација српске мањине у Темишвару поново се драстично мења, мада у очима Срба, једноставно, мађаризацију замењује румунизација, тиха, али у појединим периодима и присилна. Ипак, Србима су призната сва права која су имали за време Мађара. Имали су и даље властиту црквену организацију, а развили су и читав систем различитих мањинских институција. Друштвени живот Срба у Темишвару између два светска рата био је прилично богат и одвијао се преко културно-уметничких друштава, хорова, читаонице, добротворних и спортских друштава. Тридесетих година 20. века било је у граду чак осамнаест мањинских организација,⁵¹ па их је у овом раду немогуће све ни набројати. Тако широка лепеза различитих организација окупљала је у једном периоду скоро све Србе у граду, па се целокупни друштвени живот

⁴⁷ Душан Попов, *Српска штампа у Румунији*, Темишварски зборник 1, Матица српска, Нови Сад 1994, 182-183.

⁴⁸ Исто, 181.

⁴⁹ *Правила темишварске добротворне задруге Српкиња*, Темишвар 1900.

⁵⁰ Љ. Степанов, *Младост жубори...*, 40.

⁵¹ М. Стојковић, *Српска национална мањина...*, 238.

одвијао у њиховом окриљу. Срби су имали чак и своје продавнице, кафане, банке и гробља. У тој оазису, они су пронашли националну и друштвену задовољност, која им је у широј заједници неретко била ускраћивана.

Прво дуготрајније **штампано** гласило Срба у Темишвару био је *Гласник, црквени, школски и друштвени лист*, основан крајем 1921. године.⁵²

После пресељења већег броја Срба, посебно интелектуалаца, у Краљевину СХС, у Темишвару није било друштва које би окупило српски живаљ, па је јуна 1922. године формирано *Српско добротворно друштво трпезе Слога*, с циљем да „развија друштвени живот... чини добротворства... негује нашу милу српску песму“.⁵³

Свој рад обновили су *Српска певачка дружина* и *Зора*, која 1923. године прво оснива **Читаоницу** – „да би што јаче сакупила све Србе у Махали у једно коло, да би их оделила од страног утицаја“, те да би им омогућила да се „што више унапреде просветно, привредно и национално“, а месец дана касније оснива и **гимнастичко друштво Соко**.⁵⁴

Како је *Коло младих Срба* деловало само две године, у заједници се врло брзо осетила потреба за новим омладинским друштвом, па је 1927. године основан *Српски ногометни клуб Хајдук*.⁵⁶ Међутим, како је он окупљао спортску омладину, непостајање организације која би привукла младе различитих интересовања и из свих друштвених слојева надомештено је тек оснивањем *Кола српске омладине*, 1930. године. Друштво је имало дилегантски и тамбурашки збор.⁵⁷

Прва **средња школа** на српском језику била је Редовна српска државна нижа гимназија, установљена у Темишвару 1934. године.⁵⁸

Промена политичке климе између два рата створила је и потребу за **политичким организовањем** Срба у Темишвару, па они 1934. године оснивају своју прву политичку партију – *Земаљску српску народну странку у Румунији (либерари)*, али с ефемерним утицајем и у оквиру српске заједнице и на политичке прилике у граду и држави. Како је Милутин Манојловић био

⁵² Славомир Гвозденовић, *О штампи и издаваштву*, Српска национална мањина у Румунији, Зборник радова са конференције о националним мањинама, Светска српска заједница, Београд 1996, 43.

⁵³ *Гласник, црквени, школски и друштвени лист*, Темишвар год. III, бр. 32, 10. новембар 1923, 257.

⁵⁴ Исто, 20. април 1923, 98.

⁵⁵ Исто, 10. јун 1923, 139.

⁵⁶ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији*, Темишвар 1931, 96.

⁵⁷ Јован Гајер, *Оснивање, развитак и рад „Кола српске омладине“ у Темишвару*, Темишварски весник, година II, бр. 15, 18. фебруар 1934, 3.

⁵⁸ Сабљић Душан, *Српска мешовита гимназија у Темишвару*, Темишвар 1993, 3-13.

један од оснивача, његов лист *Темишварски весник*, основан исте године, постаје гласило странке.⁵⁹

* * *

Током Другог светског рата, као што је био случај и током Првог, већина српских мањинских организација престаје са својим активностима. Поред српских цркава и школа, од 1941. године илегално је радила и заједничка *Антифашистичка организација Словена у Румунији*.⁶⁰

Друштвено-политичке промене у румунском друштву после Другог светског рата захватају и српску заједницу у Темишвару. Увођењем социјалистичког друштвеног уређења и прокламоване атеизације, најпре замиру активност и утицај српске цркве, а религиозни живот временом постаје редукован и прикривен. Ипак, у годинама после Другог светског рата, при катедралном храму у Темишвару постојало је црквено певачко друштво, које је углавном појало у темишварским црквама и на верским манифестацијама, а у чији састав су ушли неки чланови предратних певачких друштава.⁶¹

Непосредно после рата, 1944. године, рад *Антифашистичке организације Словена у Румунији* постаје јаван, и као њен орган почиње да излази лист „Правда“. Друштво је имало посебане огранке омладине и жена, а због политичких разлога реорганизовано је 1945. године у *Савез словенских културно-демократских удружења у Румунији*. Током 1946. године, обједињавањем чланова некадашњих културно-уметничких друштава (Фабричке певачке дружине, Зоре, Слоге и Кола српске омладине), у оквиру Савеза основано је неколико ансамбала: хор, народни оркестар са певачима, дилетантска и играчка група.⁶²

Иако је после Другог светског рата Румунија, као и Југославија, постала социјалистичка земља, српска заједница у Темишвару је, насупрот очекивањима њених припадника, врло брзо била изложена различитим облицима и нивоима асимилације, односно румунизације, који су кулминирали после резолуције Информбироа – кроз политичке притиске, гашење мањинских институција, монтиране политичке процесе и кроз депортацију у Бараган.⁶³

⁵⁹ Љубомир Степанов, *Савез Срба у Румунији 1990-1997*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 1997, 22-23.

⁶⁰ Љ. Степанов, *Младост жубори ...*, 37.

⁶¹ Исто, 32.

⁶² Љ. Степанов, *Српски државни ансамбл...*, 14 – 15.

⁶³ Српски живаљ је, из политичких разлога, депортован 1951. године из граничног појаса према Југославији, у Бараган, пешчару у делти Дунава, 25 км у дубину румунске територије. Миодраг Милин и Љубомир Степанов, *Бараганска голгота Срба у Румунији*

Тако су 1948. године, на основу државног закона о реформи наставе у Румунији, укинуте српске вероисповедне школе.⁶⁴ Срби у Темишвару наставили су да се школују на матерњем језику, али не више у самосталним школама своје заједнице, већ у посебним секцијама или одељењима румунских државних школа. У то време забрањен је и лист „Правда“, као и све манифестације на српском језику. Како румунске власти, и поред огромног притиска, нису успеле да натерају Савез словенских друштава да се укључи у кампању против Југославије, оне га 1952. године укидају, а једанаест чланова извршног одбора хапсе.⁶⁵

Политички притисци и асимилација спровођени су и сталним смањивањем броја школа на матерњем језику, наводно због опадања броја деце која су их похађала. Ипак, уз гимназију су неко време постојале: Српска секција при Учитељској школи, Српска педагошка школа и Српска секција Средњотехничке пољопривредне школе.⁶⁶

Истовремено, пригушиван је и рад културно-уметничких друштава, или се бар на њега није благонаклоно гледало. Поступак гашења обично је ишао тако што су она прво трансформисана у секције одговарајућих румунских друштава, а затим су те секције гашене. Осим тога, сва друштва су имала обавезу да се придржавају прописаног програма, у којем је однос био следећи: 30% српског према 70 % румунског програма.⁶⁷

Стога, парадоксално, у граду који бележи све већу концентрацију српског становништва, због изражене миграције село – град, полако долази до гашења српских мањинских организација и замирања друштвеног живота, а српска заједница у Темишвару, бар на институционалном нивоу, постаје све мање видљива.

Након нормализације односа између Румуније и Југославије, политички услови су крајем 1954. године диктирали оснивање *Српског државног ансамбла песама и игара*, првог професионалног уметничког друштва Срба у Румунији. Ансамбл је имао хор, тамбурашки оркестар са солистима и играчку групу. Међутим, иако је имао запажене успехе и до данас оставио дубок траг у српској заједници, он је из политичких разлога поново укинут 1970. године.⁶⁸

1951-1956, Посебна издања, Монографије књ. 8, Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар 1996.

⁶⁴ С. Бугарски, *н. д.*, 187.

⁶⁵ Момир Стојковић, *Српска национална мањина у Румунији...*, 241.

⁶⁶ Исто, 17-18.

⁶⁷ Момир Стојковић, *Међународноправни и међународнополитички развој заштите и положаја српске националне мањине у Румунији*, Темишварски зборник 2, Матица српска, Нови Сад 2000, 249–250.

⁶⁸ Љ. Степанов, *Српски државни ансамбл...*, 16.

Новембра 1969. године покренут је *Омладински оркестар*, око којег су се постепено оформиле и друге уметничке дружине – драмска група *Талија* и фолклорна група *Младост*. Прикључењем Дому културе студената у Темишвару, где су већ деловале сличне дружине на румунском и другим језицима, почиње њихов институционални живот.⁶⁹ Исте године лист *Правда* мења име у *Банатске новине*, али наставља да води политику „однарођивања народности“, јер се у Чаушескуовој Румунији морало „говорити једним језиком – језиком комунизма“.⁷⁰

Крајем 1970. године основан је – при Муниципијском дому културе у Темишвару – *Српски аматерски ансамбл „Зора“*, с надом да ће наставити традицију мехалске *Зоре*. Ансамбл је имао тамбурашки и мешовити оркестар, играчку групу, те бројне наступе, турнеје, такмичења, снимања за радио и телевизију, као и гостовања широм земље.⁷¹

* * *

После револуције из 1989. године, живот Срба у Темишвару мења се још једном. У новонасталој ситуацији, познати процеси постсоцијалистичких друштава (мада не и само њих) – као што су: буђење етничности, обнављање традиције, оживљавање религијске свести – захватају и српску заједницу у Темишвару. Тако корените промене одразиле су се, пре свега, на институционалном нивоу. Друштвени живот се полако обнавља, а успостављају се и нови, складнији односи посебно између српске цркве и школе. Одмах после децембарских догађаја из 1989. године, у граду је основан *Савез Срба у Румунији*, **друштвена организација** која – својим широким активностима, сарадњом и помоћи коју пружа свим српским мањинским организацијама, има претензије да буде кровна организација Срба у Румунији. Исте године, друштво из дома културе прераста у *Академско културно-уметничко друштво „Младост“*, које је током наредних година стекло „специфичну публику претежно интелектуалног типа“, различиту од публике других српских друштава у граду.⁷² Исто тако, своје активности појачава и *Зора*, али су у њеном раду постојала и „затишја“, па је у *Нашој речи* 2002. године изражена бојазан да „Зора умире певајући“.⁷³ Ипак, друштво је опстало до данас. Поред тога, у Темишвару се и данас налази седиште Српске епархије, као и три српске православне црквене општине – у Граду, Фабрици и Мехали.

⁶⁹ Душан Попов, *Четврт века организоване културно-уметничке делатности српских студената у Темишвару*, Темишварски зборник 2, Матица српска, Темишвар 2000, 124.

⁷⁰ Д. Попов, *Српска штампа у Румунији...*, 185.

⁷¹ Иво Мунђан, *Зора*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 2003, 7.

⁷² Д. Попов, *Четврт века организоване културно-уметничке делатности...*, 124.

⁷³ Љубинка Перинац Станков, *Зора умире певајући*, *Наша реч*, 629, 1. мај 2002, 10-11.

Школство на српском језику у Темишвару данас обухвата два забавишта, српско одељење при румунској основној школи бр. 19 у Мехали, у којем се настава изводи симултано за прва 4 разреда основне школе, и осмогодишњу основну школу у оквиру гимназије. Једина средњошколска установа Срба у Румунији, у којој се учи на матерњем језику, јесте Српска теоретска гимназија „Доситеј Обрадовић“ (Liceuc Teoretic Dositei Obradovici), а на Филолошком факултету Западног универзитета постоји и Катедра за србистику.

На српском језику данас излазе недељник *Наша реч* (покренут 1990) и тромесечник *Књижевни живот*. Осим тога, Срби имају и богату публицистику на матерњем језику, која обухвата белетристику, поезију и монографије: о насељима, мањинским организацијама и обичајима Срба у Румунији, а Радио и ТВ Темишвар емитују и посебан програм на српском језику. У Темишвару су и Српски клуб, Читаоница и различита културно-уметничка друштва: хорови, фолклорне групе, тамбурашки оркестри и др.

Тако је Темишвар све до данас остао културни, религиозни и политички центар српске националне мањине у Банату, па и у Румунији.

* * *

На основу изложеног материјала може се закључити да основна улога свих институција јесте окупљање Срба у Темишвару, што су оне остваривале у прошлости, а остварују и данас – организовањем бројних формалних и неформалних манифестација, прослава, балова, концерата, чајанки или села. Широка лепеза мањинских организација различитог типа омогућавала је да се – у појединим периодима – скоро целокупни друштвени живот одвија у оквиру заједнице, па су Срби у Темишвару проналазили у таквој оазису и друштвену сатисфакцију, која им је неретко била онемогућена у ширем друштву.

Поред окупљања и очувања културне баштине, основни прокламовани циљ свих институција био је развој националне свести. Тако је *Српска певачка дружина*, као што је већ истакнуто, тежила да „буди народну свест и уз очување српске народне особине негује и распростире у народу српском патриотско и религиозно чувство“, а *Коло српске омладине* намеравало је да „међу члановима шири љубав, братство и националну свест“. ⁷⁴ Таквим деловањима, српске мањинске организације биле су и центри борбе против асимилације, чијим је различитим облицима, мање или више отворено, српска заједница у Темишвару била изложена више од три века.

С друге стране, српске мањинске организације никада нису биле етнички изолати, већ су све време развијале сарадњу са сличним организацијама других националности, посебно у области културе. Тако је, на

⁷⁴ Љ. Степанов, *Младост жубори...*, 24, 44.

пример, Српска певачка дружина још од 1874. године повремено размењивала певаче, хоровађе, партитуре, сале и клавир са Темишварским немачким филхармонијским певачким друштвом, а 1927. године наступала је на светковини немачког певачког друштва *Mehaler Musik und Gesangsferein*. *Слога* је, пак, 1929. године учествовала на 25. годишњици *Mađar Dolarda*, као и приликом освећења барјака Румунског певачког друштва *Speranca*, септембра 1934. године,⁷⁵ док је у фолклорним групама *Младост* и *Зора* учествовао немали број припадника других националности (Румуни, Бугари и др.).⁷⁶ Исто тако, српска друштва су својим деловањем често била окренута и другим националним заједницама у граду. Још у прошлим вековима, позивнице и програми за неке игранке или прославе штампани су на немачком, мађарском и/или румунском језику, а данашњи чланови културно-уметничких друштава увек с поносом истичу да њихови наступи привлаче и публику других националности.

У животу и раду српских институција у Темишвару нашли су свој одраз и различити друштвени процеси у самој заједници, али и у ширем друштву. Тако су већ поменути сукоби, несугласице и суревњивости у оквиру српске заједнице довели до оснивања певачког друштва *Слога*, а неки истраживачи сматрају да су они основни разлог неуспешности и српске политичке странке. С друге стране, рад на очувању и буђењу националне свести неретко је изазивао подозривост власти различитих нивоа. Тако су, седамдесетих година 19. века, аустроугарске власти заплениле заставу и забраниле рад *Српске певачке дружине*, док су румунске власти 1940. године укинуле *Коло српске омладине*,⁷⁷ а политика је била, као што је већ наведено, разлог и оснивања и укидања *Српског државног ансамбла песама и игара*.

Из претходних разматрања јасно је уочљиво да је свако време имало своје „омиљене“ организације, па ни утицај моде не сме бити занемарен. Док су крајем 19. и почетком 20. века у српској заједници највише били заступљени хорови, данас су најпопуларнији спортски клубови и фолклорна друштва.

Својим широко постављеним активностима на више нивоа деловања, организације српске заједнице у Темишвару сигурно су доводиле до очувања етничности и успоравања, па и до спречавања асимилације, и то у свим сегментима живота и културе, посебно у другој и трећој генерацији, као и код деце из мешовитих бракова. Тако и моја истраживања показују да је код особа које активно учествују (или су учествовале) у раду мањинских организација, првенствено, боље очуван матерњи језик, те поједини обичаји, који чак и када се више не примењују, бар бивају добро познати, а међу таквим особама

⁷⁵ Исто, 39.

⁷⁶ Љубомир Степанов и Душан Попов, *Неколико запажања о културно-уметничким делатностима Срба у Румунији*, Српска национална мањина у Румунији, Светска српска заједница, Београд 1996, 53-54.

⁷⁷ Љ. Степанов, *Младост. Жубори ...*, 24, 44.

много су чешћи и хомогени бракови. Такве улоге мањинских организација свесни су и припадници заједнице, па је више од 80% мојих казивача, поред школе и цркве, оценило друштва као најважније институције које утичу на очување националног идентитета и борбу против свих видова асимилације.

С друге стране, својом сарадњом с другим мањинским групама, српске организације доприносе не само толеранцији и мултикултурном разумевању, у чему такође имају вишевековну традицију, већ и прожимању различитих култура, те успостављању и ширењу интеркултурних односа у ширем друштву.

На крају, али не и као најмање важно, треба рећи да су српске институције у Темишвару биле основ изградње и неговања специфичне културе Срба у Румунији, често промовисане и у матици, чиме су доприносиле обогаћењу српске културе уопште.

Mirjana Pavlović

Assimilation and Serbian minority organization in Timisoara: a historical discourse

The first part of the paper includes a broad description of a variety of the Serbian minority activities in Timisoara – from religious and cultural to beneficiary, sports and political. The second part of the paper discusses the minority' efforts in keeping and expressing national identity, in the process of assimilation. The minority' activities and organizations, in the past as well in the present, have, apart from being centers of a social life, a very important role in preservation of the national identity, recognized by the informants also. They also represented means and centers used to fight assimilation (influences of German, Hungarian and Romanian origins) that had tried to influence the Serbian minority for more than three centuries. The organizations also have played an important part in formation of the specific Serbian culture in Timisoara, but also in wider Romanian society and in the homeland.

Key words:

minority organizations, culture, national identity

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(497.11)(082)

316.7(497.11)(082)

КУЛТУРА у трансформацији / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић ; [превод Јелена Чворовић]. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2007 (Београд : Академска издања). - 235 стр. ; 24 см. - (Зборник / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, ISSN 0351-1499 ; 23)

На спор. насл. стр.: Culture in Transformation. - Упоредо срп. текст и енгл. превод. - "Радови у овом Зборнику резултат су рада на пројектима: Савремена сеоска и градска култура - путеви трансформације, Традиционална култура Срба - системи представа, обреда и социјалних институција, Србија између традиционализма и модернизације - етнологска и антрополошка проучавања културних процеса, Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији и Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори" --> полеђина насл. листа. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз сваки рад.

ISBN 978-86-7587-042-5

1. Радојичић Драгана

а) Етнологија – Србија – Зборници

б) Културна антропологија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 141819148